

ENDERUN DERGİSİ JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2022 CİLT/VOL: 6 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

PANDEMİ İLE MÜCADELEDE EPİSTEMİK PATERNALİZM EPISTEMIC PATERNALISM IN FIGHTING THE PANDEMIC

Gönderim Tarihi:
20/09/2022

Kabul Tarihi:
04/10/2022

Dr. Öğr. Üyesi. Halil KANADIKIRIK
Tarsus Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi, halilkanadikirik@tarsus.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-7215-1073

ÖZET

Paternalizm, özetle bir toplumsal grupta, hiyerarşik bir sistem dâhilinde, bireylerin veya grupların davranış veya tercihlerine, onların iyiliklerini sağlamak ya da onları bir zarardan korumak amacıyla, açık rızalarını aramaksızın müdahale edilebileceğini savunan fikirdir. Siyasî düşünce tarihinde meşruiyeti sıkça tartışılmış olan paternalizmin bir türü de epistemik paternalizmdir. Epistemik paternalizm, insanları doğru inaniş, bilgiye veya idrake ulaştırmaya ya da onları kendilerine veya topluma zarar verebilecekleri davranışlara yönetebilecek olan yanlış inanç, bilgi veya idrakten korumayı ya da kurtarmayı amaçlayan bilişsel alana yönelik müdahalelerdir. Koronavirüs salgını boyunca kamu otoritelerini en çok meşgul eden sorunlardan biri infodemi olarak da anılan bilgi salgını olmuştur. Yanlış veya çarpıtılmış bilgi akışının kontrol altına alınması amacıyla kamu otoriteleri, bilişim teknolojileri başta olmak üzere tüm kitle iletişim araçlarını etkin biçimde kullanmışlardır. Bu makelede, pandemi boyunca kamu otoritelerinin epistemik paternalizm bağlamındaki uygulamaları örneklendirilecek ve konu eleştirel bir perspektiften tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Epistemik Paternalizm, İnfodemi, Meşruiyet, Pandemi.

ABSTRACT

Paternalism, briefly, is the idea that in a social group, within a hierarchical system, the behavior or preferences of individuals or groups can be interfered with, without their explicit consent, in order to ensure their well-being or protect them from harm. Another type of paternalism, whose legitimacy has been discussed frequently in the history of political thought, is epistemic paternalism, Epistemic paternalism is interventions in the people's cognitive spaces aiming to protect or save them from false belief, knowledge or understanding that may be resulted in harm to themselves or society, in order to bring them to true belief, knowledge or understanding. During the coronavirus epidemic, one of the problems that occupied the public authorities the most was the information epidemic, also known as the infodemic. In order to control the flow of misinformation or disinformation, public authorities have effectively used all mass media, especially information technologies. In this article, the practices of public authorities to combat infodemic during the pandemic are placed within the framework of epistemic paternalism and the issue is discussed from a critical perspective. In conclusion, it is argued that such intervention to continue without restricting freedom of expression is possible.

Keywords: COVID-19, Epistemic Paternalism, Infodemic, Legitimacy, Pandemic.

GİRİŞ*

Yeni tip koronavirüsten (COVID-19) kaynaklanan salgın hastalık 2019 yılının son günlerinden itibaren tüm dünyayı alarma geçirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DHÖ) de 30 Ocak 2020'de salgını, Uluslararası Önemi Haiz Halk Sağlığı Acil Durumu kapsamına almıştır (Statement on the second meeting of the International Health Regulations, 2020). Salgın kısa sürede küreselleşmiş ve nihayet DHÖ tarafından 11 Mart 2020 itibariyle pandemi olarak ilan edilmiştir (WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19, 2020).

Hastalığın Çin'de ortaya çıkmasından itibaren ve pandemi süresince neredeyse tüm dünyada kamu otoriteleri virüsün insanlar arasında yayılmasını engellemek veya bulaşma hızını düşürmek için muhtelif tedbirler almışlardır. Özel alanlar dışında maske takmanın zorunlu tutulması; şehirlerarası veya ülkelerarası seyahatlerin kısıtlanması; iş yerlerinin, okulların tatil edilmesi veya uzaktan çalışmaya ya da uzaktan eğitime geçilmesi; restoran, sinema, tiyatro vb. sosyal alanların kapatılması veya sadece uzaktan hizmet vermelerine izin verilmesi; ibadethanelerde toplu ibadetin geçici süreyle kısıtlanması; sokağa çıkmanın yasaklanması; hastaları ve hastalığın seyrini takip edebilmek amacıyla çeşitli dijital sistemlerle insanların

---

* Bu makale, ICDBME-2022, 2nd International Congress on Digital Business, Management & Economics, September 9-11, 2022 kapsamında sunulmuş olan "Covid-19 Pandemisine Epistemik Paternalizm Bağlamında Bakmak: Kamu Otoritesinin Dezenformasyonla İmtihanı" (<http://icdbme2022.tarsus.edu.tr/>) başlıklı bildirden, eleştiri ve tartışmalar dikkate alınarak türetilmiştir.

gözetlenmesi; tedbirlerden dolayı ekonomik zarara uğrayan işletme veya sosyal gruplara malî transferler yapılması; aşı olunması için insanları teşvik etmeye yönelik kamusal kampanyalar yürütülmesi; kuralları ihlâl edenlere çeşitli yaptırımlar uygulanması vs. söz konusu tedbirler arasında sayılabilir. Liberal-demokratik anayasalara sahip devletler bağlamında düşünüldüğünde bu tedbirlerin önemli bir kısmı, temel insan hak ve hürriyetlerinin geçici olarak askıya alınmasını veya ihlâl edilmesini ifade etmektedir. Küresel düzeyde olağanüstü koşullar altında kamusal zararlar başa çıkmanın amaçlanması, söz konusu müdahalenin meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Bu meşruiyet zeminini, tarihsel bağlamıyla kavramsal açıdan devletin paternalist mevki ve görevlerine dayandırılmaktadır.

Pandemi döneminde kamusal kurumların paternalist müdahalelerinden biri de yanlış veya çarpıtılmış bilgiler ile mücadele alanında görülmüştür. Koronavirüsün kaynağı, yayılması, tedavisi, kamusal tedbirlerin hedefleri, aşının niteliği gibi konular hakkında oldukça kabarık bir komplo teorisi yığılı, salgınla mücadele sürecinde sağlık uzmanları başta olmak üzere kamu otoriteleri için çok ciddi bir imtihan olmuştur. Kamu otoriteleri söz konusu yanlış veya yanıltıcı bilgi ve inançlara karşı da muhtelif tedbirler almışlardır. Bu ise bir üst otoritenin insanların bilişsel alanlarına (inanç, bilgi, algılama, ahlâk vb.) yönelik "iyiliksever" müdahalesini ifade eden epistemik paternalizm çerçevesinde değerlendirilebilir.

Bu makalede pandemi süresince kamu otoritelerinin epistemik paternalizm bağlamındaki müdahalelerinin nitelik yönünden analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Epistemik paternalizm, paternalizm hakkında yapılan yayınlar dikkate alındığında, en az incelenen paternalizm başlıklarındandır. Bu kavramın COVID-19 pandemisi bağlamında incelenerek tartışıldığı yayınlar da literatürde çok azdır. Dolayısıyla konu hakkında teori ve pratik üzerinden, özellikle Türkiye'den örnekler ile tartışmanın yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla öncelikle paternalizm ve epistemik paternalizm kavramları üzerine literatür taraması üzerinden bir tanımlama yapılmıştır. Daha sonra pandemi devam ederken yanlış veya yanıltıcı bilgi üzerine DHÖ'nün tanımlama, uyarı ve süreç yönetimi ele alınmaktadır. Özellikle DHÖ'nün "infodemi" ile mücadele bağlamındaki çalışmaları ve yayınları önemli bir kalkış noktası olarak değerlendirilmiştir. Son olarak Türkiye'de sürecin epistemik paternalizm bağlamında nasıl yönetildiği irdelenmektedir. Bu konuda akademik yayınların yanı sıra geleneksel ve sosyal medyadan da faydalanılmaktadır.

EPİSTEMİK PATERNALİZM: BİLİŞSEL ALANA HAYIRSEVER MÜDAHALE

Paternalizm, bir bireye veya gruba, açık rızalarını aramaksızın rehberlik, manipülasyon veya zorlama yoluyla durumlarını iyileştirmeyi ya da bir zarardan korumayı amaçlayan dışarıdan müdahaleleri savunan fikirdir (Dworkin, 2020). Böyle bir müdahale, her şeyden önce bir sosyal hiyerarşi alanının var olmasını gerektirir ve bu alanda vuku bulan "sosyal kontrol" ile "bireysel özgürlük" arasındaki gerilimde ortaya çıkar (Thompson, 2013). Paternalist bir ilişkinin kurulması iki ana argümana dayanır: Birincisi, insanlar tercih ve davranışlarında rasyonel olmayabilirler; buna bağlı olarak ikincisi, kendi iyiliklerini tesis etmek için bu şekilde, yani irrasyonel tercih ve hareketlerine yönelik müdahalelerde bulunulabilir (Le Grand ve New, 2015: 23). Paternalizm, özellikle liberal-demokratik rejimlerin hüküm sürdüğü günümüz siyasi düşüncesinde oldukça tartışmalı bir konudur. Politik kürede paternalist müdahale,

özellikle serbest piyasa ekonomisini sürdürmek konusunda hassasiyeti olan politik kültürlerde kırılan meşruiyet temellerine dayanmaktadır. Alanın önde gelen yazarlarından Gerald Dworkin'e (2013: 31) göre söz konusu meşruiyet, özellikle günümüzde paternalist bir politika uygulamaya karar veren bir hükümetin, bu politikanın yalnızca hükümetin çıkarları için değil, her şeyden önce vatandaşların iyiliğini temin etmek için tercih edildiğine dair toplumu ikna edebilme kapasitesi ile ilgilidir.

Paternalist müdahalenin meşruiyeti hakkında düşünce tarihinde, özellikle liberalizm perspektifinden yürütülen tartışmalara bakıldığında, söz konusu müdahalenin mutlak biçimde reddinden, zaman içinde belirli oranda uygulanabilir olduğuna dair uzlaşımlara ulaşıldığı sonucu çıkarılabilir. Modern devletin ortaya çıkışından itibaren politik toplumun sivil toplum üzerinde ne ölçüde iktidara sahip olabileceğine ve bu ikisi arasındaki gerilime ilişkin tartışma, elbette bu konunun merkezinde yer almaktadır; ancak bu çalışma bağlamında söz konusu gerilimin salt paternalizm özelinde, yani insanların iyiliği için, onların rızasını almaksızın yukarıdan aşağıya müdahale etmenin meşruiyeti çerçevesinde özetlenmesi daha uygundur.

Tartışmanın bir uç noktasında Thomas Hobbes yer alır. Düşünce tarihinde modern devletin niteliğine ilişkin öncül olan ve elan güncelliğini koruyan eseri Leviathan'da Hobbes (1997, [1651]: 96), devletin özünün, toplumun üyelerinin haklarını, güçlerini ve imkânlarını "Huzurları ve Ortak savunmaları için" içlerinden birine veya bir komiteye devretmelerinden ileri geldiğini söyler. Yani Hobbesçu düşünceye göre devlet, bir kere kurulduktan, bir diğer deyişle yetki devri gerçekleştikten sonra, özü itibarıyla toplum üyelerinin rızalarını almaksızın onların iyi hâlini sağlamaya veya onları zarardan korumaya yetkilidir.

John Locke'dan itibaren liberal düşüncenin sembol isimleri ise bu hak ve güç transferine daima karşıt bir tutumda olmuşlardır. Immanuel Kant da bu tarafın en uç noktasında görülür. Politik otoritenin, tıpkı bir babanın çocukları ile olan ilişkisinde olduğu gibi, fark edemeyecekleri zararlardan onları korumak veya onlara fayda sağlamak için tebaasına hayırsever müdahalesi anlamına gelen "paternal hükümeti (imperium paternale)", bireylerin anayasal özgürlüklerine yönelik "tasavvur edilebilek en büyük despotizm" olarak nitelendirir (Kant, 2003 [1793]: 74). Bu, paternalizmin meşruiyetini mutlak biçimde reddettiğinden anti-paternalizmin en açık ifadesidir.

Ancak liberal düşünce zaman içinde paternalizmin meşruiyeti konusunda belirgin bir esneklik kazanmıştır. Bireylerin hak ve hürriyetlerine çeşitli kısıtlamalar getiren devletin bu paternalist müdahalelerini mutlak biçimde reddetmeyen, ancak bunu yine paternalizm çerçevesinde belirli koşullar altında meşru gören John Stuart Mill, bu esnemeye yönelik önemli bir adım atmıştır. Mill'e (2003 [1859]) göre de medenî bir toplumda yaşayan, aklı dengesi yerinde ve yetişkin olan bir bireye, kendi kendisine zarar verebileceği bir davranışta bulunsu bile "kendi iyiliği" gerekçesiyle müdahale edilmesi meşru kabul edilemez. Mill'in alâmet-i fârikası, paternalizm tartışmasının merkezine yerleştirdiği "zarar ilkesidir". Mill'e (2003 [1859]: 145) göre, "Kısacası, bir bireye veya kamuya belirli bir zarar verildiğinde ya da belirli bir zarar verme riski bulunduğu, konu özgürlük alanından çıkarılır ve ahlâk veya hukuk alanına yerleştirilir". İşte bu alanda bireylere hayırsever müdahale meşruiyet

zeminine kavuşur. “Medeni bir topluluğun herhangi bir üyesi üzerinde, iradesi dışında, iktidarın haklı olarak uygulanabilmesinin tek amacı, başkalarına zarar gelmesini önlemektir” (Mill, 2003 [1859]: 80).

Yirminci yüzyılda, artık insanın her zaman rasyonel eylemlerde bulunmayabildiği fikri daha yaygın kabul görür hâle geldikçe liberaller de paternalist müdahalenin meşru olabildiği fikrine daha fazla ikna olmuşlardır. Çağdaş liberal düşüncenin önemli teorisyenlerinden John Rawls da bireylerin irrasyonel eylemlerde bulunma eğilimleri – ki kendisi bunları “aptalca eylemler” (foolish actions) tabir ediyor - dikkate alınarak “ihtiyatsız davranışlarının talihsiz sonuçlarından” doğabilecek zararları önlemek veya giderebilmek amacıyla çeşitli toplumsal yaptırım mekanizmalarına rıza gösterilebileceğini vurgulamıştır (Rawls, 1999: 219).

Paternalist müdahalenin meşruiyeti konusu, özellikle serbest piyasalara müdahale bağlamında günümüzde de tartışılmaktadır. Nicolas Cornell (2015), paternalizme yönelik reddiyenin temelinde onun zorlayıcı niteliğinin veya ardındaki niyetten şüphe edilmesinin değil, ancak müdahale edilenin muhakeme yetisinin yetersizliğinin ima edildiği bir tür aşağılamanın yattığını belirtmiştir. Bununla birlikte literatür dikkate alındığında, bunun makul sınırları çizilmek suretiyle onaylanmasına dair eğilim gözlemlenebilir. Örneğin tüketicilerin daha sağlıklı ürünlere yönlendirilmeleri amacıyla “Dürtme” (Nudging) ve “Tercih Mimarisi” (Choice Architecture) kavramlarını geliştirerek liberteryen paternalizmin öncüleri olan Richard Thaler ve Cass Sunstein (2003: 5), sosyal hayatta bireylerin birbirlerinin seçimlerini ve kararlarını etkilemediği bir durumun sadece bir “yanılgı” olduğunu ve gerçek hayatta, “paternalizmin bir türüne alternatif” olmadığını ileri sürerler (ayrıca bkz. Thaler and Sunstein, 2008). Ayrıca bireylerin her zaman rasyonel seçimler yapacağına dair güven, otorite ilişkilerinde bir tür gevşekliğe neden olabilir ki bu da toplumsal hayatta en az aşırı müdahaleciliğinki kadar tehlikeli sonuçlar doğurabilir (Hove, 2012). Dolayısıyla bireylerin kendi iyiliklerine aykırı hareket ettikleri, yani mantıksız eğilimleri olduğu durumlarda, “paternalizm, bir iyiye ulaşmak için zorlamayı kullanmamız olarak düşünülebilir” (Dworkin, 1971: 112). Paternalizme ilişkin savunusunda Sarah Conly (2012: 182), okuyucularından, “insana maliyeti ne olursa olsun, ilaç reçetelerinin, emniyet kemerlerinin veya faiz oranlarının sınırlarının olmadığı bir dünya” hayal etmelerini ister. Müdahalenin meşruiyeti konusunda kesin bir ret veya onay makul değildir; söz konusu ret veya onay, eylemin bağlamı içinde ortaya çıkar (Tsai, 2014). Başka bir deyişle, “mutlak anti-katı paternalizm”, toplumsal hayatın olağan akışıyla bağdaşmayan bir tür “saçmalığa” dönüşebilir. (Scoccia, 2008: 364). Tüm bunlar dikkate alınmak suretiyle paternalizmin tamamen reddedilmesi makul olmasa da ve söz konusu müdahale bir dereceye kadar tolere edilebilirse de liberal-demokratik anayasal sistemler göz önüne alındığında ileri düzeyde uygulanabilme potansiyelinden kaynaklanan tehdit de göz ardı edilemez (Coons ve Weber, 2013). Bir başka deyişle devletin paternalist yapısı onun politik olma niteliğine içkinse de eğer bu müdahaleler belirgin çizgilerle tahdit edilmez ise liberal-demokratik bir anayasal rejimi despotizme dönüştürme riski taşır.

Paternalist müdahalelerin, bireylerin özerkliğinin kısıtlanması derecesine göre tasnif edildiği yumuşak veya sert paternalizm; bireylerin davranışlarının, kararlarını

verirken bilinçlilik veya rasyonellik düzeyleri dikkate alınarak kısıtlanmasının derecesine göre tasnif edildiği zayıf veya güçlü paternalizm; vatandaşların kendilerine ve birbirlerine zarar vermelerinin kanunla engellenmesine yönelik müdahaleleri ifade eden yasal paternalizm; politik karar alıcıların vatandaşların iyiliği veya onları bir zarardan korumak için yaptıkları müdahaleleri ifade eden devlet paternalizmi gibi türleri vardır (Le Dworkin, 2013; Grand and New, 2015; Aydın, 2021). Tüm bunlar, bir bireyin ehliyetinin sınırlandırılmasından, sigara, uyuşturucu ve pornografinin yasaklanması veya kısıtlanmasına kadar birçok zor kullanmayı ya da yasaklamayı içeren uygulamayı kapsadığı gibi, tüketici taleplerinin sağlıklı ürünlere yönlendirilmesi ya da bir hastanın uygun tedavi yöntemini kabul etmesini teşvik etmek için bir doktorun bilgiyi kasten belirli bir çerçevede sunması gibi zor kullanmayı içermeyen uygulamaları da kapsayabilir (Hanna, 2011; 2015).

Epistemik paternalizm, yukarıda belirtilen paternalizm türlerinden biridir. Genel olarak paternalizm, bir başkasının durumunu iyileştirmeyi veya onu bir zarardan korumayı amaçlarken epistemik paternalizm, başkalarının inanç, bilgi ve idraklerini geliştirmeyi amaçlar. Bir diğer deyişle epistemik paternalizm, kendi epistemik iyilikleri için insanlara, rızaları olmadan müdahale etmeyi içerir (Ahlstrom-Vij, 2013; 2018; Jackson, 2022). Yani insanları doğru inaniş, bilgiye veya idrake ulaştırmaya ya da onları kendilerine veya topluma zarar verebilecekleri davranışlara yönetebilecek olan yanlış inanç, bilgi veya idrakten korumayı ya da kurtarmayı amaçlayan bilişsel alana yönelik paternalist müdahaledir. Gerry Dunne (2022), epistemik paternalizme ilişkin COVID-19 pandemisi bağlamında iki güncel örnek tasarlar. İlk örnekte bir ailenin ebeveynleri, aile üyelerinin COVID-19'a karşı geliştirilen hangi aşığı olması gerektiğine çeşitli verileri inceleyerek karar verirler. Üzerinde mutabık kaldıkları aşığı hakkında çocuklarını bilgilendirirken, diğer seçenekler hakkında bilgi sunmazlar, yani bilgiyi saklarlar. Böylece aile üyesinin rızasını almaksızın, onun iyiliği için ondan bilgi saklamak suretiyle aşıklar hakkında bir inanç geliştirmesini sağlayarak onu, kendilerince en doğru tercihe yönlendirmiş olurlar. İkinci örnek ise kompo teorilerine karşı önlem alınmasına ilişkindir. Bir ailede ebeveyn, çocuğunun COVID-19 ve aşıklar hakkında üretilen kompo teorilerine kapılmaması için, onun bilgisi dışında evde kullandıkları internet ağı için bir uygulama indirir ve bunu etkinleştirir. Bu uygulama çocuğun ziyaret ettiği siteler ilgili konuda kompo teorisi içeriyorsa bunları otomatikman bloklar, bloklayamadığı durumlarda ise çocuğun karşısına doğru bilgilendirme için ziyaret etmesi gereken siteleri öneren linkler çıkarır.

Söz konusu örnekler daha çok aile hayatı ile ilgili olsa da COVID-19 pandemisi döneminde salgınla mücadeleyi sürdüren ulusal veya uluslararası kurumların karşılaştıkları en büyük zorlukların başında, insanların çok sayıda kanaldan elde ettikleri ve sağlık uzmanları başta olmak üzere bilim insanlarının ekseriyetinin teyit etmediği veya zararlı olarak değerlendirdikleri bilgi ve inançların kontrol altına alınması gelmiştir. DSÖ ve ulusal sağlık otoriteleri bu şekilde sınıflandırılan bilgi ve inançların tespit edilmesi ve düzeltilmesi için yoğun bir çaba içinde olmuşlardır. İşte bu çaba epistemik paternalizme güncel örnekler içerir. Bunların analiz edilebilmesi için öncelikle pandemi döneminde yanlış veya yanıltıcı bilginin kontrol altına alınması amacıyla DSÖ tarafından yürütülen çalışmalar aktarılmalıdır.

İNFODEMI İLE MÜCADELE

COVID-19 pandemisinin başından beri ilgili alanların uzmanlarınca yanlış, çarpıtılmış veya kanıtlanmamış olarak tanımlanan bilgilerin hızla ve yaygın dolaşıma girdiği görülmüştür. Bu türden bilgilere herkesin aşına olduğu bazı örnekler verilebilir: Virüsün gerçek olmadığı, bazı ulusları etkilemediği, alkol tüketmenin salgından koruduğu, koruyucu maske kullanmanın yetersiz olduğu, aşının insanları kısırlaştırmayı veya vücuda mikroçip yerleştirmeyi amaçladığı vb. (Aşı konusunda etkili olmuş bazı komplo teorileri ve bunlara yönelik uzman cevapları hakkında bkz. BBC News Türkçe, 2020). Pandemi boyunca toplumlar bu türden bilgi akışına maruz kalırken, söz konusu bilgilerin yayılmasına politik liderler, geleneksel veya sosyal medya kanalları, sözde uzmanlar, kanaat önderleri vb. çeşitli toplumsal aktörlerin de katkısı olmuştur. Tüm bu bilgi akışı, ulusal ve uluslararası kurum ve uzmanların salgınla mücadelelerinin başarısı açısından olduğu kadar, tercih ve davranışlarını bunlara referansla düzenleyen bireylerin sağlıkları açısından da ciddi bir risk oluşturmuştur.

DSÖ genel direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus, pandeminin ilk günlerinde toplanan Münih Güvenlik Konferansı'ndaki, "Ama biz sadece bir salgınla (epidemic – H.K.) savaşmıyoruz; bir bilgi salgınıyla (infodemic – H.K.) mücadele ediyoruz" şeklindeki sözleriyle yanlış ve yanıltıcı bilginin hızla yayılmasının küresel bir krizi yönetmekte karşılarına çıkardığı zorluğu ilk elden ifade etmiştir (Munich Security Conference, 2020). Süreç boyunca hem DSÖ hem de ulusal hükümetler, özellikle sosyal medya aracılığıyla hızla yayılan ve insan sağlığını tehdit eden komplo teorilerini, sağlık profesyonellerinin yanlış veya aldatıcı - Ghebreyesus'un tabiriyle "infodemi" - olarak kabul ettikleri bilgilerin akışını, tasnifini ve düzeltilmesini yönetebilmek amacıyla çeşitli mekanizmalar geliştirerek mücadele etmişlerdir (Zarocostas, 2020).

Infodemi (Infodemic), yani bilgi salgını kavramı pandemi ile beraber sözlüklerde yerini almaya başlamıştır. Oxford sözlüğünde bu sözcük, "Bir sorun hakkında, tipik olarak dayanaksız olan, hızla yayılan ve bir çözüme ulaşılmasını zorlaştıran aşırı miktarda bilgi" (Infodemic, 2021a), Cambridge Sözlüğünde ise "Birçok yanlış bilginin zararlı bir şekilde yayıldığı bir durum" (Infodemic, 2021b) olarak tanımlanmıştır.

DSÖ de infodemiye hem tanımlamış hem de buna ilişkin mücadele yöntem, araç ve hedeflerini belirlemiştir (Infodemic, t.y.):

Infodemi, bir hastalık salgını sırasında dijital ve fiziksel ortamlarda yanlış veya yanıltıcı bilgiler içeren çok fazla bilgidir. Sağlığa zarar verebilecek kafa karışıklığına ve risk alma davranışlarına neden olur. Aynı zamanda sağlık yetkililerine güvensizliğe yol açar ve halk sağlığı müdahalesini baltalar. İnsanlar kendi sağlıklarını ve çevrelerindeki insanların sağlıklarını korumak için ne yapmaları gerektiğinden emin olmadıklarında bir infodemi salgınları yoğunlaştırabilir veya süresini uzatabilir. Artan dijitalleşmeyle – sosyal medya ve internet kullanımının yaygınlaşması – bilgi daha hızlı yayılabilmektedir. Bu

(durum – H.K.), bilgi boşluklarını daha hızlı doldurmaya yardımcı olabilir, ancak aynı zamanda zararlı mesajları da artırabilir.

İnfodemi yönetimi, sağlıkla ilgili acil durumlarda infodemiye yönetmeye ve sağlık davranışları üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik risk ve kanıta dayalı analiz ve yaklaşımların sistematik kullanımudur.

İnfodemi yönetimi, 4 tür faaliyet yoluyla iyi sağlık uygulamalarına olanak sağlamayı amaçlar:

Toplumun endişelerini ve sorularını dinlemek

Riski ve sağlık uzmanının tavsiyesini anlamayı kolaylaştırmak

Yanlış bilgilendirmeye karşı direnç oluşturmak

Olumlu eylemlerde bulunmaları için toplumun ilgisini çekmek ve onları güçlendirmek

Bu çerçevede harekete geçen DSÖ, COVID-19 hakkındaki yanlış bilgi yayılımına karşı Mythbusters (Efsane Avcıları) adlı bir dijital platform oluşturmuştur (Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Mythbusters, t.y.). Bu web sayfası hastalığın kaynağı, seyri, tedavisi vb. hakkında üretilen yanlış bilgilerin tespit edilmesi ile bunların bilim insanlarıca üretilen ve üzerinde çoğunlukla mutabık kalınan bilgilerin yayınlanması suretiyle düzeltilmesi teşebbüsüdür. Bunun yanında DSÖ, infodemi ile mücadele amacıyla doğrudan iletişim kanallarını da açmıştır. Örneğin bir e-mail adresini (infodemicmanagement@who.int) etkin hâle getirmiş, ayrıca isteyen herkesin infodemi ile ilgili son haberler hakkında bilgi sahibi olabilmesi için bir bülten abonelik sistemini de oluşturmuştur (Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Mythbusters, t.y.; WHO's Infodemic Management News Flash, t.y.).

Ayrıca DSÖ, 29 Haziran - 21 Temmuz 2020 tarihleri arasında, 1. DSÖ Küresel İnfodemioloji Konferansı'nı düzenlemiştir (Post-conference: 1st WHO Infodemiology Conference, t.y). "İnfodemioloji", infodemileri yönetmeye yönelik yeni ve çok disiplinli bir bilim olarak tanımlanmıştır (1st WHO Infodemiology Conference, t.y.). Epidemiyoloji ve halk sağlığı uzmanlarından sosyal bilimcilere kadar geniş bir uzmanlık yelpazesinde katılımcıyla düzenlenen, infodeminin ortadan kaldırılamaz, ancak yönetilebilir olduğuna dair temel bir önermeye sahip olan konferans, infodemilerle etkin bir şekilde mücadele etmek amacıyla çeşitli hedefler belirlemiştir (1st WHO Infodemiology Conference, t.y.):

- *İnfodemiye yönetmenin çok disiplinli doğasını anlamak;*
- *İnfodemileri anlamak, ölçmek ve kontrol etmek için mevcut örnekleri ve araçları tanımlamak;*
- *Gelişmekte olan bu bilimsel alana odaklanmayı ve yatırımı yönlendirmek için bir halk sağlığı araştırma gündemi oluşturmak;*

• *Bir uygulama ve araştırma topluluğu oluşturmak.*

DSÖ ayrıca, uygun sağlıklılık hâlinin sürdürülebilmesi amacıyla vatandaşlara kanıt dayalı bilgi ve müdahalelerde bulunmaya yönelik olarak Infodemi Yönetimi konseptini oluşturmuş (Infodemic Management, t.y) ve bu konuda, ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri, Afrika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri ve RCCE Kolektif Hizmeti kurumlarıyla eğitimler düzenlemiştir. Söz konusu eğitimler, Google News Lab'ın öncülük ettiği, dijital ortamlardaki yanlış bilgi ve dezenformasyonla mücadelede yönelik bir proje olan First Draft tarafından desteklenmiştir (1st WHO Infodemic Manager training, 2020). Yine bu konuda küresel düzeyde konferanslar düzenlenmiştir (3rd virtual global WHO Infodemic Management conference, t.y.).

Birleşmiş Milletler (BM) de konunun önemine binaen, üye ülkelere hem gerçek hem sanal ortamlarda COVID-19 ile ilgili infodemi hakkında acil önlem almaya çağırmıştır. BM Genel Sekreteri António Guterres de BM'nin, pandemiye yönelik tedbirler ve aşı çalışmaları konusunda toplumlara güven telkin ettiği bir dönemde infodemiyle mücadelenin kritik rolüne dikkat çekmiştir (UN News, 2020). Ayrıca UNESCO da dezinfodemi (disinfodemic) kavramsallaştırmasıyla konuyu analiz etmiş ve çeşitli raporlar yayımlamıştır (UNESCO, 2022).

Tüm bunlara ek olarak pandemi süresince Google, Twitter, Instagram vb. dijital medya şirketlerinin uygulamalarında gerek ulusal gerek uluslararası sağlık kurumlarıyla irtibatlı hareket ettikleri bilinmektedir. Bu platformlarda COVID-19 ile ilgili bir sözcük yazıldığında, DSÖ veya ulusal sağlık kurumlarının doğru bilgilendirme amacıyla oluşturdukları ve aktif olarak bilgi paylaştıkları kanallara yönlendiren linkler görünür hâle gelmektedir. Bu yolla sadece konuyla ilgili bilgi arayanların değil, bir sohbet esnasında dahi yanlış bilgilenmede veya yanlış bilgilendirmede bulunabilecek olanların doğru bilgiye erişimi teşvik edilmiş olmaktadır.

Henüz bilim literatüründe yeni bir konu olmakla birlikte infodemiyle mücadelede belirginleşmeye başlayan bazı yöntemler vardır. Bunlar arasında, yanlış bilgi üretimi süreçleri hakkında önceden bilgilendirme ile sağlanan, yani bir ön alma yöntemi olan "aşılama" (prebunking) ile yanlış bilgi yayıldıktan sonra doğruluğunu teyit mekanizmalarını devreye sokarak onu ortadan kaldırma yöntemi olan "çürütme (debunking)" sayılabilir (Erdoğan vd., 2022: 197-209).

Pandemi süresince infodemi ile mücadele konusu, her yönüyle epistemik paternalizme bir örnek teşkil etmektedir. Yanlış bilgilenmenin gerek bireyler gerekse toplumlar açısından ölümcül sonuçları olabileceğinden, insanları bir zarardan korumak adına bir üst otoritenin (DSÖ, hükümetler, sağlık uzmanları vs.), rızalarını aramaksızın onların bilgi, inanç ve idraklerine müdahalede buldukları ve hatta bu müdahaleyi bilimsel ve sistematik bir hâle soktukları bu örneklerde görülmektedir. Konunun uluslararası boyutu ele alındıktan sonra ulusal boyutunun da irdelenmesi, epistemik paternalizmin dünyada ve Türkiye'de karanavirüs krizi

bağlamında bir çerçeveye kavuşturulmasına katkı sağlar.

TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

Türkiye'de COVID-19 ile ilgili gelişmeler en başından beri kamu otoriteleri tarafından takip edilmiştir. Ülkede ilk vakanın görüldüğü tarih olan 11 Mart 2020'den (Zorlu, 2020) önce çeşitli kamusal tedbirler zaten uygulanmaktaydı. İlk vakanın tespit edilmesinin ardından hükümet, yeni ve daha zorlayıcı tedbirler almaya başlamıştır. Restoranlar, barlar, tiyatrolar ve sinemalar, spor salonları kapatılmış, camilerde toplu ibadete son verilmiş, COVID-19 hastalarına ve yurt dışından dönenlere iki hafta karantina zorunluluğu getirilmiş, bu arada özel alanlar dışında maske takmak zorunlu tutulmuştur. İlk olarak 20 yaş altı ve 65 yaş üstü vatandaşlara getirilen sokağa çıkma yasağı tüm yaş gruplarını kapsayacak şekilde genişletilerek zaman zaman uygulanmıştır. İller arası seyahatler idarenin iznine bağlanmıştır. Okullarda ve iş yerlerinde uzaktan eğitim ve çalışma zorunlulukları getirilmiştir. Ayrıca Sağlık Bakanlığı, HES (Hayat Eve Sığar) adlı mobil uygulama üzerinden vatandaşların risk analizlerini yaparak onları gözetim ve denetim altına almıştır. Zorlayıcı tedbirlere uymayanlara idari para cezaları verilmiştir. Tüm bunların sonucunda Türkiye, ilk dalgada pandemiye çok hızlı yanıt veren ülkelerden biri olmuştur (Guerin, 2020). Bununla birlikte sürecin ilerleyen safhalarında, özellikle Sağlık Bakanlığı ile diğer kurumların (Türk Tabipler Birliği, Belediyeler vs.) birbirleriyle çelişen açıklamaları gibi birçok faktörün etkisiyle kamuoyunda bilgilerin şeffaflığına ilişkin şüpheler hâsıl olmaya başlamıştır (Akyüz, 2021). Bu ise toplumun maruz kaldığı infodeminin yoğunluğunu artırmıştır.

Emre Erdoğan'ın yürüttüğü projenin ön bulgularına göre Türkiye'de, infodeminin en önemli kaynağı sayılabilecek olan komplo teorileri hükümet, koronavirüsün etkisi ve kaynağı hakkında üç başlıkta toparlanmıştır (Infodemi ile etkin mücadele, 2020: 21). Yine aynı araştırmada yer alan bir ankete verilen cevaplara göre toplumsal açıdan çeşitli oranlarda kabul gören bazı bilgiler şunlardır (infodemi ile etkin mücadele, 2020: 22): İşkembe ve kelle paça gibi gıdaların bunları tüketenleri koronavirüsten koruyacağı; koronavirüsün evcil hayvanlardan insanlara bulaşabileceği; aşısının hastalık yayılmadan önce bulunduğu; maske ve benzeri tedbirlerin gereksiz olduğu; Türkiye'de yaşayanların genetik olarak bu hastalığa yakalanmadıkları vb. Türkiye'de yüksek eğitilmiş orta sınıflarla gerçekleştirilen bir diğer anket çalışmasının sonuçlarına göre de katılanların %8'i aşya karşı olduğunu, %20'si sürü bağışıklığından yana olduğunu ve %15'i aşı olmayı düşünmediğini, %43'ü ise mevcut COVID-19 aşıları konusunda tereddütleri olduğu cevabını vermişlerdir (Bozkurt vd., 2022: 8).

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de tüm bunlar çeşitli kaynaklar tarafından dolaşıma sokulmuş veya yayılmasına katkıda bulunulmuştur. Sosyal medya, kanaat önderleri ve komplo teorileri beraber insanların kendilerine anlatılan riskler üzerinden farklı bir sosyal gerçeklik inşa etmelerine ve buna göre eylemde

bulunmalarına, örneğin aşı olmaktan çekinmelerine veya aşı karşıtlığına neden olmuştur (Tuzcu ve Şahin, 2022). Bu nedenle Türkiye’de de kamu otoriteleri, bireylerin söz konusu infodemiden kaynaklanabilecek irrasyonel inanış, bilgi ve tercihlerine yönelik bazı müdahalelerde bulunmuşlardır. Epistemik bağlamda söz konusu paternalist müdahale, fiziksel olarak bireyleri kısıtlayan (maske takma zorunluluğu, seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasağı vb.) tedbirlerden farklı olarak onların bilişsel (düşünce, inanç, ahlâkî değerler vb.) düzeyine yönelen müdahaleleri ifade eder. Bunlar ise yanlış bilgi ve inanışın tespit edilmesi, doğrusunun iletilmesi, uygun davranışın teşvik edilmesi gibi bireylerin rızasını aramaksızın yürütülen ikna çalışmalarını kapsamaktadır.

Türkiye’de infodemi ile mücadele, tüm kurumlardan önce Sağlık Bakanlığı’nın, özellikle de Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın tüm bu epistemik müdahalenin ön cepesinde görüldüğü bir süreç olmuştur. Koca’nın, özellikle pandeminin ilk günlerinde hemen her gün televizyon ekranlarına çıkarak insanlara bilgi aktarması, doğru bilgi ve davranış hakkında telkinlerde bulunması ve sosyal medya kanallarını oldukça etkin kullanması, diğer kurum ve aktörlere nazaran onun ayırıcı özelliği olmuştur. Koca’nın yanlış veya çarpıtılmış bilgiye karşı paternalist müdahalesine bir örnek vermek gerekirse 8 Aralık 2022 tarihli tweeti ele alınabilir. Görselinde Türkiye haritası üzerinde güncel vaka, ölüm ve aşılama gibi verilerin paylaşıldığı bu tweetin yazılı metin kısmında Koca (2021), şu ifadeleri kullanmıştır:

İnsanlarımızı aşından önyargılarla korkutmaya çalışanlar NE KAZANDI? Hatalı kararlarınsa sonucunu biliyoruz. Yoğun bakımlarda yatan Covid-19 hastalarının önemli bölümü hiç aşı yaptırmamış veya aşısı tam olmayan kişiler. Aşı, alınması gereken bir karar. Pişman olmayı beklemeyin.

Bu tweeti ile Koca, aşı konusunda yanlış veya çarpıtılmış bilgi üretenlerin bundan bir çıkarı olduğunu, aşı olmayanların ise hastalığı ağır biçimde geçirdiklerini ve pişman olma ihtimallerinin bulunduğunu vurgu yaparak hitap ettiği bireylerde bir kaygı uyandırmayı amaçlamaktadır. Tweetin başındaki “İnsanlarımız” ifadesi de hiyerarşik bir yapıda sıcak ve samimi bir yakınlık vurgusu olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan Koca nezdinde kamu otoritesi, paternalist bir zeminde bireylerin bilişsel düzeylerine, kaygı yoluyla berkitilen bir bilgi aktarmaktadır. Böylece paternalist müdahale, yukarıda da ele alındığı gibi bir tür bilgiyi çerçeveleme veya dürtme şeklinde vuku bulmaktadır.

Bunun yanı sıra Sağlık Bakanlığı dijital platformlar ve iletişim kanalları oluşturarak yanlış bilgilerin düzeltilmesine, tedbir, tedavi ve aşılama gibi konulara karşı duyarsız kalınmaması için bilgi aktarımına katkıda bulunmuştur. COVID-19 Bilgilendirme Platformu <https://covid19.saglik.gov.tr/> (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022a), güncel verileri paylaşılmış, buradan gerek halka gerek sağlık personeline yönelik olarak konuyla ilgili bilgiler ve teşvik edici metinler içeren afiş, billboard, broşür,

sosyal medya videoları, COVID-19'a ilişkin kavramların yer aldığı bir sözlük, kamu spotları ve uygulamalı eğitim materyalleri paylaşmıştır. Ayrıca Bakanlığın iletişim merkezi (SABİM), internet sitesi ve 184 numaralı telefon hattı üzerinden de koronavirüs hakkında bilgilendirme sağlamıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022b). İnternet sitesinde verilen bilgiye göre (18.09.2022 tarihinde görülmüştür) son bir yılda 6,072,822 kişi Alo 184 SABİM Çağrı Merkezi'ne başvurmuştur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022b).

Hükûmetin diğer unsurları da benzer bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ancak hiç kuşkusuz epistemik paternalizm bağlamında en dikkat çekici olanı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) müdahalesidir. DİB Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 2021 yılı 9 numaralı ve "Toplum sağlığını tehdit eden salgın hastalıklara karşı aşı yaptırmamak kul ve kamu hakkı ihlali olarak değerlendirilebilir mi?" konulu metninde, söz konusu soruya ilişkin dinî kaynaklar referans alınarak bir cevaba ulaşılmaktadır. Metnin karar kısmı şu paragrafla sonlanmaktadır (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2021):

Bu itibarla; bilimsel usullere uygun olarak üretilen, alanında uzman hekimlerce salgın hastalıklara karşı koruyucu olduğu belirtilen aşuların kullanımı dinen de uygundur. Buna göre toplum sağlığını tehlikeye atacağı konusunda galip zan bulunan durumlarda gerekli tedbirlere uymamak, kul ve kamu hakkı ihlali olur.

Aynı metnin gerekçe kısmının son paragrafı da şu şekildedir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2021):

Sonuç olarak, sağlık otoritelerince "salgın" olarak ilan edilen bir hastalığa karşı gerekli tedbirlerin alınması ve gerekli tedavilerin uygulanması noktasında Müslümanlar üzerlerine düşen görevi yapmakla dinen mesuldürler. Bu itibarla bilimsel usullere uygun olarak üretilen, alanında uzman hekimlerce salgın hastalıklara karşı koruyucu olduğu belirtilen aşuların kullanımı dinen de uygundur. Buna göre toplum sağlığını tehlikeye atacağı konusunda galip zan bulunan durumlarda gerekli tedbirlere uymamak, kul ve kamu hakkı ihlali olur.

Türkiye'de infodemiye karşı epistemik müdahalenin en bilinen örnekleri arasında politik liderlerin kamuoyunun önünde aşı yaptırmaları, toplumun aşına olduğu kanaat önderlerinin, sanatçıların, yazarların, bilim insanlarının vb. aşı çalışmalarına gönüllü olmaları, kamu spotlarında yer alarak tedbir, tedavi ve aşılama konularında ön yargıları yıkmaya veya uygun davranışa teşvik etmeye yönelik söylemleri verilebilir. Ayrıca bilgilerin teyit edilmesine yönelik kamu kurumlarının kanalları haricinde doğrulukpayi.org (Satıl, Ceren, 2021), evrimagaci.org (Salalı, G. Deniz, Bakırcı, Çağrı Mert ve Uysal, Mete Sefa, t.y.), teyit.org (Yılmaz, Nilgün, 2020) gibi sivil ya da özel kurumlar da var olmuştur.

Buraya kadar verilen örneklerde kullanılan müdahale yöntemi, birinci bölümde de

bahsedilmiş olan paternalizm hakkındaki literatürde tercih mimarisi (choice architecture) veya dürtme (nudging) olarak ifade edilen türdendir. Burada bunları açmak gerekir. Kavramlar Thaler ve Sunstein'a aittir. Tercih mimarisi, bireylerin karar alacakları bağlamı oluşturmaya yönelik (Thaler and Sunstein, 2008: 3) iken, tercih mimarisinin bir türevi olan dürtme, "insanların davranışlarını herhangi bir seçeneği yasaklamadan veya ekonomik saiklerini önemli ölçüde değiştirmeden" yönlendirmeyi ifade etmektedir. Ayrıca bir müdahalenin dürtme olması için, ondan kaçınmanın ekonomik maliyetinin az olması gerekir. Bu tarz paternalist müdahalenin ayırıcı özelliği şudur: "Dürtme, buyruk verme değildir" (Thaler ve Sunstein, 2008: 6). Gerek bir önceki bölümde belirtilen DSÖ ve diğer küresel veya ulusüstü kurumların gerek Türkiye'nin infodemi ile mücadele kapsamında yürüttüğü epistemik paternalist nitelikteki müdahaleler bu kapsamdadır.

SONUÇ

COVID-19 pandemisi ile mücadele süreci göstermiştir ki infodemi, çağımızın en acil çözüm üretilmesi gereken toplumsal sınamalarından birini teşkil etmektedir. Yanlış veya çarpıtılmış bilgi, özellikle komplo teorileri, teknolojik imkânları tam kapasite ile kullanmakta, bu da küresel düzeyde bir risk meydana getirmektedir. Ulusal veya ulusüstü kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör aktörleri, yukarıda da bazı örnekleriyle aktarıldığı gibi, pandemi süresince infodemi ile mücadelede çeşitli yöntemler geliştirmiş ve uygulamışlardır. Özellikle DSÖ'nün öncülük ettiği infodemioloji bilim alanının gelişimi bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu uygulamalarla birlikte söz konusu olan yeni bir bilgi ve teknoloji alanıdır ve bu alanın kavramsal çerçevesi epistemik paternalizmdir. Dolayısıyla genel olarak paternalizm, özel olarak epistemik paternalizm bağlamındaki tartışmalara dönerek, sadece COVID-19 bağlamında değil, tüm küresel riskler bağlamında infodemiyle mücadelenin meşruiyet temellerini oluşturmak gerekmektedir. Bu makalede yer verilen örnekler, ulusüstü aktörlerin ve özelde Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin, liberal-demokratik ölçütlere bağlı kalarak söz konusu müdahaleyi gerçekleştirmeye çabaladığını göstermektedir. Yani, örneğin aşılarda komplo teorisi üretenlerin zorlayıcı, yasaklayıcı biçimde bastırılmasından ziyade, toplumu aşı konusunda ikna etmeye yönelik bilgi aktarımı tercih edilmiştir. Bu seferberliğin ne ölçüde başarılı olduğunun tespit edilmesi çok önemli de olsa bu makalenin konusunun dışındadır. Ancak bu makale bağlamında şu sonuca ulaşılmıştır: Paternalist müdahaleden mutlak biçimde kaçınılabilen bir toplumsal formasyon yoktur. Bununla birlikte, liberal-demokratik anayasal rejimler bağlamında paternalist müdahalenin belirgin sınırları olmalıdır. COVID-19 pandemisi boyunca infodemiyle mücadele sürecinde epistemik paternalist müdahale, bu makalede belirtilen sistemlerde ifade özgürlüğünü ihlâl etmeyecek sınırlar dâhilinde kalmıştır. Meşruiyetine ilişkin somut bir karşı çıkış görülmemiştir. Buradan yola çıkılarak, ilerleyen dönemde infodemi ile mücadele bağlamında epistemik paternalizmin meşruiyet sınırlarını genişletmenin yol ve yöntemleri tartışılmalıdır. Üstelik bu

tartışma, özellikle küresel iklim krizi tartışmalarına da eklenerek, artık liberal perspektifin de dışında bir alana kaydırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- 1st WHO Infodemic Manager training. (2020). World Health Organization. <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/1st-who-training-in-infodemic-management>. adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- 1st WHO Infodemiology Conference. (t.y.). World Health Organization. <https://www.who.int/teams/epi-win/infodemic-management/1st-who-infodemiology-conference> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- 3rd virtual global WHO Infodemic Management conference. (t.y.). World Health Organization. <https://www.who.int/teams/epi-win/infodemic-management/3rd-virtual-global-who-infodemic-management-conference> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Ahlstrom-Vij, K. (2013). Epistemic paternalism: A defence. Hampshire: Palgrave-Macmillan.
- Ahlstrom-Vij, K. (2018). Epistemic paternalism In Kalle Grill and Jason Hanna (Eds.), The Routledge Handbook of the Philosophy of Paternalism (p.261–73), London: Routledge, 2018.
- Akyüz, S. S. (2021). Aşı karşıtlığı ve şeffaflık algısında iletişim pratikleri ve siyasal aidiyetlerin rolü. Yeni Medya Elektronik Dergisi, 5 (2), 172-185.
- Aydın, İ. (2021). Paternalizm kavramı, öğeleri ve türleri, C. Can Aktan (Ed.), Paternalizm: Felsefi, Sosyal ve Kültürel Temelleri, Siyasi ve İktisadi Boyutları, Hukuki ve Ahlaki Sınırları (s.7-31), İzmir: SOBİAD: Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2021.
- BBC News Türkçe (2020). Covid aşılarıyla ilgili komplo teorileri neler, bilim insanları bunları nasıl çürütüyor?, 3 Aralık 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55172316> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Bozkurt, Veysel, Bayram Arlı, Nuran, İlhan, Mustafa Necmi, Usta, Emine Kübra, Budak, Burkay ve Aydemir Dev, Mine (2022). Factors Affecting Negative Attitudes towards COVID-19 Vaccines. İnsan & Toplum, Erken Baskı. DOI: [dx.doi.org/10.12658/M0674](https://doi.org/10.12658/M0674) adresinden 01.08.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Conly, S. (2012). Against autonomy: Justifying coercive paternalism. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coons, C. and Weber, M. (2013). Introduction: Paternalism – issues and trends In

- Christian Coons and Michael Weber (Eds.), *Paternalism : Theory and Practice* (p. 1–24), New York: Cambridge University Pres, 2013.
- Cornell, N. (2015). A third theory of paternalism. *Michigan Law Review*, 113 (8), 1295-1336.
- Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Mythbusters. (t.y.). World Health Organization. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters> adresinden 17.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Din İşleri Yüksek Kurulu (2021). Yıl: 2021, Karar No:9, Toplum sağlığını tehdit eden salgın hastalıklara karşı aşı yaptırmamak kul ve kamu hakkı ihlali olarak değerlendirilebilir mi? <https://kurul.diyamet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/38861/toplum-sagligini-tehdit-eden-salgin-hastalıklara-karsi-asi-yaptirmamak-kul-ve-kamu-hakki-ihlali-olarak-degerlendirilebilir-mi> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Dunne, G. (2022). Epistemic paternalism. In *The International Encyclopedia of Ethics*, Online Edition. New York: Wiley-Blackwell. 17.09.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Dworkin, G.. (2020). Paternalism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), Fall 2020. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/paternalism/> adresinden 27.12.2021 tarihinde elde edilmiştir.
- Dworkin, G. (2013). Defining paternalism In Christian Coons and Michael Weber (Eds.), *Paternalism: Theory and Practice* (p. 26–38), New York: Cambridge University Press, 2013.
- Dworkin, G. (1971). Paternalism In R. A. Wasserstrom (Ed.), *Morality and the Law* (p. 107-126), Belmont: Wadsworth Pub. Co, 1971.
- Erdoğan, Emre, Uyan-Semerci, Pınar, Eyolcu-Kafalı, Birnur ve Çaytaş, Şaban (2022). : İnfodemi ve bilgi düzensizlikleri: Kavramlar, nedenler ve çözümler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Guerin, O. (2020). Coronavirus: How Turkey took control of Covid-19 emergency. BBC News 29 May 2020. <https://www.bbc.com> adresinden 13.01.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Hanna, J. (2015). Libertarian paternalism, manipulation, and the shaping of preferences. *Social Theory and Practice*, 41 (4), 618–43.
- Hanna, J. (2011). Consent and the problem of framing effects. *Ethical Theory and Moral Practice*, 14 (5), 517–531.

- Hobbes, T. (1997 [1651]). *Leviathan*, New York & London: W. W. Norton.
- Hove, T. (2012). Between complacency and paternalism: Ethical controversies over influencing political and consumer choice. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 644 (1), 272–79.
- ICDBME-2022, (2022), 2nd International Congress on Digital Business, Management & Economics, September 9-11, 2022, Kongre Programı. <http://icdbme2022.tarsus.edu.tr/tr/news-detail/kongre-programi-ilan-edilmistir/12620> adresinden 19.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- “İnfodemi” ile etkin mücadele için bireylerin yanlış bilgi karşısındaki tutumlarının ve bu tutumların belirleyicilerinin araştırılması: COVID-19 örneği. (2020). Erdoğan, Emre (Proje Yürütücüsü), TÜBİTAK Projesi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Infodemic Management. (t.y.). World Health Organization. <https://www.who.int/teams/epi-win/infodemic-management> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Infodemic. (2021a). Oxford Dictionary. <https://languages.oup.com/research/oxford-english-dictionary/> adresinden 17.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Infodemic. (2021b). Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/infodemic> adresinden 17.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Infodemic. (t.y.). World Health Organization. https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1 adresinden 17.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Jackson, E. (2022). What’s epistemic about epistemic paternalism? In Jonathan Matheson and Kirk Loughheed (Eds.), *Epistemic Autonomy* (p.132–150) New York: Routledge.
- Kant, I. (2003[1793]). *Kant: Political writings*, H. Reiss (ed.), H. B. Nisbet (trs.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Koca, F. [@drfahrettinkoca]. 2021. İnsanlarımızı aşidan önyargılarla... Twitter, 8 December 2021, 7:55 pm. <https://twitter.com/drfahrettinkoca/status/1468625208189894660> adresinden 03.02.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Le Grand, J. and New, B.. (2015). *Government paternalism: Nanny state or helpful friend?* Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Mill, J. S. (2003 [1859]). *On liberty*, New Haven: Yale University Press.
- Munich Security Conference. (2020). World Health Organization, 15 February 2020.

Erişim Tarihi: 17.09.2022. Erişim Adresi: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference> adresinden 17.09.2022 tarihinde edinilmiştir.

Post-conference: 1st WHO Infodemiology Conference. (t.y.). World Health Organization. <https://www.who.int/teams/epi-win/infodemic-management/post-conference-1st-who-infodemiology-conference> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.

Rawls, J. (1999). A theory of justice, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Salalı, G. D., Bakırcı, Ç. M. ve Uysal, M. S. (t.y.). Komplo teorileri, COVID-19 aşısı ve Türkiye’de aşı kararsızlığının yükselişi: COVID-19 aşısına yönelik endişelerin kaynağı ne? Evrim Ağacı. <https://evrimagaci.org/komplo-teorileri-covid19-asisi-ve-turkiyede-asi-kararsizliginin-yukselisi-covid19-asisina-yonelik-endiselerin-kaynagi-ne-9513> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.

Satıl, C. (2021). COVID-19 aşısı ile ilgili söylentiler ve komplo teorileri. 23.06.2021. Doğruluk Payı. <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/covid-19-asisi-ile-iligili-soylentiler-ve-komplo-teorileri> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.

Scoccia, D. (2008). In defense of hard paternalism. Law and Philosophy, 27 (4), 351–81.

Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV). (2020). World Health Organization, 30 Ocak 2020. [https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov)) adresinden 26.12.2021 tarihinde edinilmiştir.

T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu (2022). <https://covid19.saglik.gov.tr/> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.

T.C. Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi (2022b). <https://sabim.gov.tr/> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.

Thaler, R. H., and Sunstein, C. R. (2008). Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness. New Haven & London: Yale University Press.

Thaler, R. H., and Sunstein, C. R. (2003). Libertarian paternalism. American Economic Review, 93 (2), 175-179.

Thompson, L. J. (2013). Paternalism. Encyclopedia Britannica, 23 December 2013. <https://www.britannica.com/topic/paternalism> adresinden 27.12.2021

tarihinde elde edilmiştir.

- Tsai, G. (2014). Rational persuasion as paternalism. *Philosophy and Public Affairs*, 42 (1),78-112.
- Tuzcu, Ö. ve Şahin, H. (2022). Komplo teorileri bağlamında covid-19 aşı kararsızlığı ve aşı karşıtlığı. *Sosyoloji Dergisi*, 43, 95-123.
- UN News (2020). Countries urged to act against COVID-19 'infodemic', 23 September 2020. <https://news.un.org/en/story/2020/09/1073302> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- UNESCO, (2022). Combating the disinfodemic: Working for truth in the time of COVID-19. <https://en.unesco.org/covid19/disinfodemic>. adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020. (2020). World Health Organization. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> adresinden 26.12.2020 tarihinde edinilmiştir.
- WHO's Infodemic Management News Flash. (t.y.). World Health Organization. <https://confirmsubscription.com/h/d/84AE3285A34CC020?u=74c4caeab23ab5c61c17e22a7&id=995f9a6165> adresinden 17.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Yılmaz, N. (Ed.). (2020). Aşı karşıtlığı ve Covid-19. 25.11.2020. Teyit. <https://teyit.org/dosya-asi-karsitligi-ve-covid-19> adresinden 18.09.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Zarocostas, J. (2020). How to fight an infodemic. *Lancet*, 395 (10225), 676.
- Zorlu, F. (2020). Turkey confirms first case of coronavirus. *Anadolu Agency* 11 March 2020. <https://www.aa.com.tr> adresinden 13.01.2022 tarihinde edinilmiştir.